

ALTI SAAT ON BEŞ DAKİKADA FELSEFE DERSLERİ

Witold Gombrowicz (1904, Polonya, Maloszyce - 1969, Fransa, Vence), soylu bir ailenin üyesi olarak doğdu. Varşova'da Hukuk Fakültesini bitirdi; Paris'te felsefe ve ekonomi eğitimi gördü. Çok kısa bir süre hukukla uğraştı, daha sonra tümüyle kendini edebiyat çalışmalarına verdi. İlk eseri *Olgunluk Çağı Güncesi*'ni (*Pamiętnik z okresu dojrzewania*) 1933'te yazdı. Daha sonra *Ferdydurke* (1937) yayımlandı. Gombrowicz, 1939 yılının ağustos ayında, "Chrobry" adlı transatlantikle, tam yirmi dört yıl yaşayacağı Arjantin'e gitti. Bir süre Buenos Aires'teki Polonya Bankası'nda çalıştı. Ama kendisini edebiyat çalışmalarından ayıran bu iş onun için kâbusla eşdeğerdi. Eserleri basılıp başka dillere çevrilmeye başlayınca bankadaki işini bıraktı. Gombrowicz ülkesinden çok uzakta, Arjantin'de uluslararası bir üne kavuşmuştu artık. Üç ciltten oluşan *Günlük* (*Dziennik*) (1953-1956), (1957-1961), (1961-1969) adlı eserinin de büyük bir bölümünü Arjantin'de yazmıştır.

1963'te Avrupa'ya döndü. Önce Batı Berlin'de, daha sonra da Fransa'da yaşadı. Bu süre içinde *Günlük*'ün son bölümünü de yazdı. Savaş sonrasında Gombrowicz'in eserleri, edebiyatın sosyalist gerçekçi kostümüne uymadığı gerekçesiyle özellikle Polonya'da sert değerlendirmelere maruz kalmıştı. Oysa ki Gombrowicz için en büyük mesele, "insanlararası ilişkileri" oluşturarak bu ilişkileri biçimleyen belirli mekanizmaları görünür kılmaktır: Biçim –varoluş biçimi– yalnızca bizden kaynaklanmaz, aynı zamanda bize dıştan zorla kabul ettirilir. Gombrowicz'in eserlerinin ortak özelliği, yapaylık ve sıradışılık, zaman zaman da yalnızca, kahramanlarının çevreyle anlaşmazlıklarını canlandırdıkları durumların absürlüğüdür. Sıradışı kişiliğiyle tanınan Gombrowicz, ölmeden bir yıl önce (1968) Nobel'e aday gösterildiyse de bu ödülü alamadı. Ne var ki 1969'da öldüğü zaman dünyaca tanınmış ve eserleri pek çok dile çevrilmiş bir yazardı.

Orçun Türkay 1976'da İstanbul'da doğdu. Saint Joseph Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Çeşitli yayınevlerine, kuruluşlara çevirmenlik ve editörlük yapıyor.

Witold Gombrowicz'in
YKY'deki kitapları:

Günlük 1953-1958 (2015)

Günlük 1959-1969 (2017)

Kronos (2020)

Altı Saat On Beş Dakikada Felsefe Dersleri (2024)

WITOLD GOMBROWICZ

Altı Saat On Beş Dakikada
Felsefe Dersleri

Çeviren
Orçun Türkay

YAPI KREDİ YAYINLARI

Gombrowicz'in Felsefesi¹

Krzystof Pomian için

Bu bir efsane değil. Görünüşe göre, Witold Gombrowicz'i gerçekten felsefe tutkusu ve *Altı Saat On Beş Dakikada Felsefe Dersi* intihardan kurtarmıştır. Polonyalı yazar, 1969'da, Vence'ta, ergenliğinden beri yakasını kurtaramadığı ciğer hastalığı onu yiyip bitirirken, arkadaşları Konstanty A. Jeleński ve Dominique de Roux'dan ısrarla kendisine bir tabanca ya da zehir bulmasını istemiştir.

Acı üstüne bir tiyatro oyunu yazmayı düşünmüş, çağdaş felsefeye ve dostu/düşmanı Jean-Paul Sartre'a verip vermiştir: "Yaşam karşısındaki asıl gerçekçilik somut şeyin ve asıl gerçekliğin acı olduğunu bilmektir. Çağdaş felsefeye, tersine, acı yokmuş gibi, bir doktor, bir profesör tonunu benimsiyor. Sartre işi –insan öldükten sonra cennete gideceğini düşünüyorsa– işkencenin belki bir haz olacağını demeye kadar varıyor. Oysa, benim için, hiç de öyle değil. Acıyı böyle ciddiyetten uzak biçimde, doktor tonuyla ele almanın büyük ölçüde üniversite üyelerinin yaptığı, aşırı burjuva çağdaş felsefenin hatası olduğuna inanıyorum [...]. Acı mefhumunu yansıtabilecek, gerçekten korkutucu ve mutlak bir şey, gerçekliğin temelini yazmak isterdim. Ben evreni bütünüyle kara ve boş bir kendilik olarak görüyorum, oradaki tek gerçek şey canı acıtan şey: acı tam da. Gerçek şeytan bu, gerisi atıp tutma."²

27 Nisan-25 Mayıs 1969 tarihleri arasında eşi Marie Rita Labrosse'a ve Dominique de Roux'ya verdiği *Altı Saat On Beş Dakikada Felsefe Dersleri* Polonyalı yazarın yaşamının son aylarına katlanmasına yardım etmiştir. Notlarını ve Arjantin'den getirdiği birkaç kitabı yeniden ele almıştır: Heidegger'in *El ser y el tiempo*'su,

1 Gombrowicz'in eşi Rita ve Dominique de Roux'ya verdiği Fransızca "Felsefe Dersleri"nin bir bölümü ilk kez 1971'de, Claude Jannoud'nun giriş yazısı ve De Roux'nun derslerin öyküsüne ilişkin notuyla, Gombrowicz'e ayrılmış *Cahier de l'Herne*'de yayımlanmıştır.

2 P. Sanavio, *Gombrowicz: la forma e il rito*, Marsilio, Padova, 1974, s. 16.

Faber'in Husserl'le ilgili, A. de Waehlens'in da Heidegger'le ilgili monografisi, Wahl'in *Historia del existencialismo*'su, Lyotard'ın fenomenoloji üstüne denemesi ve Manuel García Morente'nin *Lecciones preliminares de filosofía*'sı.³

Bu dersler bir tek felsefenin onu hastalığından uzaklaştırdığını fark eden⁴ –Gombrowicz'le birlikte, onun bütün yapıtlarını ve düşüncelerini gözden geçiren, söyleşi-kitap olarak nitelendirilebilecek, *Testament*'in (1968) ortak yazarı⁵– Dominique de Roux'nun fikridir. “Felsefe öğretmeni” Gombrowicz'in “öğrencisi” olmayı bizzat önermiştir. Polonyalı yazarın eşi de bu ayrıntıyı doğrular: “Dominique o fiziksel çöküş sürecinde, zihnini yalnızca felsefenin harekete geçirdiğini iyi anlamıştı.”⁶

Altı Saat On Beş Dakikada Felsefe Dersleri Gombrowicz'in gözünde yüzyılımızın felsefesini doğuran modern düşünürlerin kişisel anlamda yeniden canlandırılmasıdır. “Felsefe Dersleri” başkalarının ve kendi düşüncesinin özeti gibidir. Daha doğrusu: Başkalarınınki aracılığıyla kendi düşüncesinin. Bunlar aynı zamanda mizahla ve parlak sezgilerle dolu sayfalarıdır.

Gombrowicz'in amacı, gövdesi Kierkegaard olan bir “soyağacı” deseni düşünerek, bir bakıma “varoluşçuluğun soykütüğünü” ortaya koymaktır. Daha 1960'ta, *Günlük*'teki bir sayfada, varoluşsal felsefeyi anlamak için gereken yazarların şemasını çizmiştir: “Marx'a gerekli olduğu gibi, Kierkegaard'da Hegel gerek. *Saf Aklın Eleştirisi* olmadan Hegel'i anlayamazsın. Bu da biraz Hume'dan, Berkeley'den çıkıyor, daha ileri planda Aristoteles, hatta biraz Platon, ama çağdaş düşüncesinin babası Descartes fenomenolojinin ilk habercisi sayılabilir, onsuz ne fenomenoloji (Husserl), ne *L'Être et le néant*'ı [Varlık ve Hiçlik] ne de *Sein und Zeit*'ı [Varlık ve Zaman] okumak olasıdır.”⁷

3 M. Heidegger, *El ser y el tiempo*, Fondo de Cultura Económica, Ciudad de México, 1962; M. Faber, *Husserl*, Ediciones Losange, Buenos Aires, 1956; A. de Waehlens, *Heidegger*, Ediciones Losange, Buenos Aires, 1955; J. Wahl, *Historia del existencialismo*, Editorial Deucalion, Buenos Aires, 1954; J. F. Lyotard, *La fenomenología*, Editorial Universitaria, Buenos Aires, 1960; M. G. Morente, *Lecciones preliminares de filosofía*, Editorial Losada, Buenos Aires, 1948. Bu kitaplar bugün Paris'te, eşi Rita'nın evindedir.

4 D. de Roux, “Note”, *Cahier Gombrowicz*'de, Ed. De l'Herne, Paris, 1971, s. 391-93.

5 W. Gombrowicz, *Testament. Entretiens avec Dominique de Roux*, Belfond, Paris, 1990.

6 R. Gombrowicz, *Gombrowicz en Europe, 1963-1969*, Denoël, Paris, 1988, s. 334.

7 W. Gombrowicz, *Günlük, 1959-1969*, 2. cilt, çev. Neşe Taluy Yüce, YKY, 2012, s. 61.

“Felsefe Dersleri” Gombrowicz’in kurmaca yapıtlarını, tiyatro eserlerini ve özellikle *Günlük*’ünü yeniden okuyup anlamak için bir kilit noktasıdır. Felsefe gerçekten müzikle birlikte kendisinin büyük tutkusudur. Ozan Czesław Miłosz, doğrusunu söylemek gerekirse, onun bir tek felsefe konuşmayı sevdiğini anımsatır. Bu ölçsüz tutku daha önce öğretiminde de kendini belli eder: Buenos Aires’te, 1959’da, Amigos Del Arte Derneği’nde Heidegger üstüne dersler verir.⁸ 1936’da, Husserl tutkusunu paylaşan yazar arkadaşı Bruno Schulz ona kâhince bir öngörüyle şöyle yazar: “Sende büyük bir hümanist kumaşı var, çatışkılara patolojik duyarlılığın evrenselin özleminden, barbar alanları insancillaştırma, özel ideolojileri birliğin geniş alanına katmak için kamulaştırma arzusundan başka bir şey değil.”⁹ Daha 1937’de, ilk kitabı *Ferdydurke*¹⁰ çıktığı sırada (ama kitap bir sonraki yılla tarihlendirilmiştir), eleştirmenler karşılarında anlatıyla felsefi denemenin tuhaf bir karışımının olduğunu görürler. Örneğin Waclaw Kubacki¹¹ Gombrowicz’in içinde yaşadığımız dönemin toplumsal ve kültürel fenomenleri olarak ele aldığı *olgunlaşmamışlık* ve *çocuksuluk* gibi izleklerin çok önemli felsefi içerikleri olduğunu söyler. Gombrowicz’in “felsefe”sinin ilk çekirdeğini oluşturan şey de Avrupa yazınında ilk kez bunca derinlemesine ve acı bir alaycılıkla ele alınan bu iki izlektir tam olarak. Olgunlaşmamışlık modern insanın, gerek kendi ülkesinin gerek Avrupa’nın geri kalanının durumunu tanımlayabilecek en etkili kategoridir. Başka bir avuç yazar, özellikle Orta Avrupalılar gibi, bir Baba’dan yoksun ve Yasa konusunda kararsız, kendilerini daha da çocuksulaştıran, birbirlerini katletmeye ve “vatan”, “ırk”, “emekçi sınıfı”, “gençlik”, “tüketim”inki vb. gibi bayrakların arkasında katletmeye iten totalitarizmlerin ve ucuz ideolojilerin kollarına atılmaktan mutlu, milyonlarca çocuksu birey görür. Modern’in simgesi tıpkı Peter Pan’de ve Yujo’da (*Ferdydurke*’nin kahramanı) olduğu gibi, büyümenin, sorumlulukların yükünü, olgunluğun can sıkıcı ayrıcalığını, özgürlükle demokrasinin yarattığı baş döndürücü

8 Agy., s. 12.

9 B. Schulz, *Correspondance et essais critiques*, Fr. çev. Christophe Jezewski, François Lallier, Dominique Sila-Khan, Denoël, Paris, 1991, s. 146-147.

10 W. Gombrowicz, *Ferdydurke*, çev. Osman Fırat Baş, Jaguar, 2015.

11 W. Kubacki, “Le cas du ‘Ferdydurkisme’”, *Atheneum*, 1938, 2. sayı, s. 40-47.

şaşkınlığı üstlenmenin reddidir. Gombrowicz de düşüncelerini şöyle açıklar: “En baştaki niyetim önce başkasının olgunlaşmamışlığını değil, aynı zamanda kendiminkini ifade etmektir. [...] Gözümde önemli olan şey, her kültürün yeterince organik olmadığı için yeterince özümlemlenip sindirilmediğinin ortaya çıktığı anda, içimizde uyandırıp serbest bıraktığı olgunlaşmamışlık durumudur. [...] Bu] kendini kabaran ayrışma dalgası karşısında kendini savunmakta olan, avaz avaz bir hiyerarşiyi ve bir biçimi yardıma çağıran, ama tam olarak her biçimin kendisini kısıtlayıp sınırlandırdığını çabucak fark eden bireyin, kendi eksikliğinin bütünüyle farkındayken başkalarının eksikliğiyle yüzleşen bir bireyin yakınmasıdır.”¹²

Çocuksuluk ve olgunlaşmamışlık Gombrowicz’in dünya görüşünün merkezindeki *Biçim* sorunuyla sıkı sıkıya bağlıdır. Kendisi de romanın Arjantin baskısının¹³ önsözünde şöyle diyecektir: “*Ferdydurke*’nin başlıca iki izleği vardır: Olgunlaşmamışlık ve Biçim. İnsanların kendi olgunlaşmamışlıklarını saklamak zorunda oldukları kanıtlanmış bir olgudur, çünkü bir tek içimizde olgunluk adına ne varsa o dışsallığa uygundur. *Ferdydurke* şu soruyu sorar: Dışsal olgunluğumuzun bir kurmaca olduğunu, ifade edebildiğiniz her şeyin içsel gerçekliğine uymadığını görmüyor musunuz? Olgunmuş gibi davranırken, gerçekte çok farklı bir dünyada yaşarsınız. Bu iki dünyayı sıkı sıkıya birleştirmeyi başaramazsanız, kültür sizin için her zaman bir yanılısma aracı olacaktır. Buna karşın, *Ferdydurke* yalnızca insanın doğal olgunlaşmamışlığı olarak adlandırabileceğimiz şeyle değil, özellikle yapay yollarla elde edilen olgunlaşmamışlıkla da uğraşır: bir insanın başkasını olgunlaşmamışlığa itmesi. [...] *Ferdydurke*’deki kişiler ne istediklerini yapar ne doğal biçimde hisseder, duygularıyla edimlerinin büyük bölümünü dış dünya onlara dayatır. Birbirlerini karşılıklı olarak, kendi istençlerine yabancı tutumlara, durumlara, duygulara ya da düşüncelere iter, yapmaya sürüklendikleri şeye ruhsal olarak ancak sonradan uyum sağlar, sonsal doğrulamalar ve açıklamalar ararlar [...] saçmalığın ve anarşinin tehdidi altında.”

12 W. Gombrowicz, “Afin d’éviter un malentendu”, *Varia*’da, Fr. çev. Allan Kosko, Bourgois, Paris, 1986, s. 67-70.

13 W. Gombrowicz, “Préface à l’édition argentine”, *Ferdydurke*’de, Argos Yay., Buenos Aires, 1947, s. 248.

Gombrowicz'e göre, insanlığın özelliği kendisine bir biçim kazandırmaya sürekli gereksinim duymasıdır: "[...] milyonlarca küçük parçacıktan oluşan ve her dakika belirli bir biçime giren dalga gibi [...]"¹⁴ Biçim egemendir, çünkü onun *Günlük*'ünde "insanlararası kilise" (*Kościół miğdzyludzki*) diye adlandırdığı şeyde yaşarız: İnsanı insan yaratır, insan başka insanlarla sürekli ilişki halindedir, başkasının varlığının belirleyici baskısından hiçbir şey kurtulamaz. Biçim iki anlamıyla anlaşılmalıdır: 1) başkalarının bize dayattığı ve korumak zorunda olduğumuz maske; 2) kabul edilmek için kendiliğimizden uyduğumuz davranış (özgür olmak isteriz ama tek başımıza kalmaktan daha çok korkarız). Gombrowicz yapıtlarıyla "biçim-karşıtlığının şövalyesi"ne dönüşür: Amacı dış dünyanın kısıtlamalarından kurtuluş olacaktır. Çünkü beşeri varlıkların derinlemesine sahicilikten uzak olduğunu görür: "İnsani varlık kendisini dolaysız ve doğasına uygun bir şekilde değil, ama hep belirli bir biçim içinde ifade eder ve o biçim, o üslup, o oluş tarzı sadece bizden çıkmaz, bize dışarıdan dayatılır – ve işte bu yüzdendir ki o aynı insan dışarıya kendisini, ona nasıl bir üslubun denk geldiğini ve diğer insanlara nasıl bağımlı olduğuna bağlı olarak, akıllıca ya da aptalca, kan dökücü ya da meleksi, olgun ya da olgunlaşmamış şekilde gösterebiliyor. [...] biz de bir an soluklanmaksızın biçimin peşindeyiz; üslubumuz, oluş tarzımızı için diğer insanlarla birbirimizi yiyip duruyoruz ve [...] hep –aralıksız– biçimi arıyoruz ve onunla keyifleniyor ya da acı çekiyoruz ve kendimizi ona uyduruyoruz ya da ona tecavüz ediyor ve paramparça ediyoruz ya da onun bizi yaratmasına izin veriyoruz, âmin."¹⁵ Dolayısıyla, insan asla sahici değildir, her zaman biçimsizdir, kendisindeki tam bir varoluş değil, edimsel gerçekliğinin altındaki yozlaşmış bir varoluştur. Peki ama beşeri varlığın edimsel gerçekliği nedir? Gombrowicz'e göre, geri döndürülemeyecek şekilde yitik bir şeydir. Yüzyıllar süren tarihin ardından, sahici ve doğal insan Jean-Jacques Rousseau'nun hoşuna giden şeyi bulmak olanaksızdır. Biçimlerin maskesinin arkasında, havasızlıktan ve alışkanlıktan çarpılmış bir yüz vardır. Bir maskeyle rol yapmaya mahkûmuz: "Sonsuz bir aktör, ama doğal bir aktör,

14 W. Gombrowicz, *Günlük, 1959-1969*, 2. cilt, agy., s. 370.

15 W. Gombrowicz, *Ferdydurke*, agy., s. 105-106.

çünkü ondaki sahtelik doğuştan, [...] insan olmak aktör olmak demek, insan olmak insana öykünmek demek [...] –bu maskeden başka bir yüzü yok– burada yalnızca kişinin sahteliğinin ayırına varıp bunu itiraf etmesi beklenebilir.”¹⁶

Biçim Kaos’un karşıtıdır, tıpkı Üstünlüğün Aşağılığın karşıtı olduğu gibi. Gombrowicz acı içinde durmaksızın Biçim ve Üstünlük için birbirimizi yediğimizi, ama kendimizi sürekli Kaos’un ve Aşağılığın çekiciliğine kaptırdığımızı, çünkü onlarda daha özgür olabileceğimizi hissettiğimizi keşfeder. Aslında, kısmi de olsa tek olanaklı özgürlük sanatsal yaratıcılıkta yatar. Sanatçı, Biçim’den kaçamasa da ya da kusursuz Biçim’e erişemese de en azından onunla “oynama” konusunda kendini özgür hissedebilir. Gerek sanatsal uzlaşımın olgunluğunu, gerek kendi Olgunlaşmamışlığını görünmezleştirmek yerine “görünür” kılabilir ve böylece yararlı bir uzaklıkta durarak bir ölçüde baskılarından kurtulabilir. Gombrowicz’e göre, sanat Varoluş’un kaosunda insanların kendi biçimlerini biraz değerlendirmek için kullanabilecekleri tek araçtır.

Özne/nesne ilişkisi Biçim izleğine sıkı sıkıya bağlıdır. Gombrowicz, tıpkı öykülerindeki kişiler gibi, bakışları bir nesneye ya da zihni bir düşünceye odaklansa, delirebilecek bir varlıktır... Bu saplantı özellikle *Kozmos*’ta kendini belli eder. Roman “polisye” bir roman gibi kurulmuştur: Şeylerin karışıklığında, kahramanlara dayatılan ipuçlarının ardında kopuk kopuk bir arayış. Bir nesneyi bir “ipucu” olarak görmek ona bir anlam vermek demektir, bu da dikkatimizi tam olarak neden onun çektiğini sorgulamamıza yol açar. Detektifin yöntemi, Gombrowicz’e göre, her bireyin –bilişsel edimde– gerçekliğe ilişkin olarak sürekli yaptığı şeyin simgesidir biraz: “Memnuniyetle bu eseri, ‘kendini yaratan gerçek hakkındaki roman’ olarak adlandırabilirdim. Ve çünkü bir polisye roman tam da budur –kaosu örgütleme girişimi; *Kozmos*’da biraz polisye serüven biçimi vardır.”¹⁷ Gombrowicz’e göre, nesnel dünya yoktur, Kant’ın *numen*’i gibi bilinemeyendir.

Her beşeri varlık, bir öz-bilince ulaştığı andan başlayarak, çevresindeki düzensizliği (*Kaos*) düzene (*Kozmos*) sokmaya çalışır, her

16 W. Gombrowicz, *Günlük, 1953-1958*, 1. cilt, çev. Neşe Taluy Yüce, YKY, 2012, s. 296.

17 W. Gombrowicz, *Günlük, 1959-1969*, 2. cilt, *agy.*, s. 312.